ಕೆಳದಿ ಆಸ್ಥಾನಕವಿ ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನ ಅಪ್ರಕಟಿತ ತಾಳೆಯೋಲೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ

ಜಿ.ವಿ. ಕಲ್ಲಾಪುರ

ಪೀಠಿಕೆ : ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಕೆಳದಿ ಆಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿ ಪ್ರದವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಳದಿಯ ಸಂಸ್ಥಾನಾಧಿಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸ್ವತಃ ಕವಿಗಳಾಗಿ ವಿಶ್ವಕೋಶ[1]ದಂತಹ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆಗೈದಿರುವುದು ಕೆಳದಿ ಆಸ್ಥಾನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೯೯ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೩ರವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ ಕೆಳದಿಯ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಕಂಡಿವೆ.[2] ಕೆಳದಿಯನ್ನಾಳಿದ ಎಲ್ಲ ಅರಸರು ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ರಚನೆಯಾದುದು ಕೆಲವು ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು.[3] ಅಂತಹ ಅರಸರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರನೂ ಸ್ವಯಂಕವಿಯು[4] ಆದ ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು "ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ"ಯಂತಹ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿಯೆ "ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತ" ಅವನ ಕಾಲ, ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಈಗ ಲಭಿಸಿರುವ ಅವನ ಅಪ್ರಕಟಿತ ತಾಳೆಯೋಲೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗುವುದು.

ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನ ಕಾಲ, ಕೃತಿಗಳ ವಿಚಾರ: ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂಬುದು ಅವನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಊರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಶಿಗೆ ಬಂದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[5] ಇವನ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರೊ. ಮ್ಯಾಕ್ಡೊನಲ್ಲರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.[6] ಆದರೆ ಅವರು ಆ ಮಾತನ್ನು ಧೃಡಪಡಿಸಿಲ್ಲ. ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನು ಕಾಶಿಯಿಂದ

1 ಶಿವತತ್ತ್ವ ರತ್ನಾಕರ–ವಿಶ್ವಕೋಶ-ಕವಿ ಹಿರಿಯ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕ (ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೮-೧೭೧೪)

2 ಅನುಬಂಧ-೧ ನೋಡಿ

3 ಅನುಬಂಧ-೨ ನೋಡಿ

4 ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ (ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೬.೧೬೨೯)
ಸ್ವಯಂ ಕವಿ—೧) ಶಿವಗೀತಾವ್ಯಾಖ್ಯಾ, ೨) ವೀರಮಾಹೇಶ್ವರಾಚಾರ ಸುಧಾವಾರಿ
೩) ತತ್ತ್ವಾದಿಕಾರ ನಿರ್ಣಯಂ—ಇವು ಅವರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕೃತಿಗಳು

5 ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತ-ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಚರಿತೆ, ಪುಟ ೨೨೮-೨೩೨

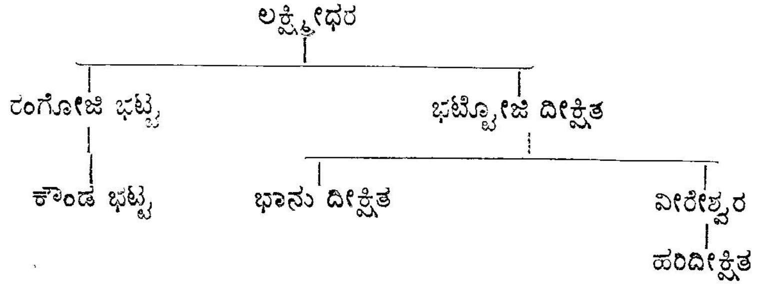
6 History of Sanskrit Literature, P. 432

(ವಾರಣಾಸಿ) ಬಂದು ಕೆಳದಿಯ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[7] ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನು ತನ್ನ ಕೃತಿಯಾದ "ಶಬ್ದ ಕೌಸ್ತುಭ"ದಲ್ಲಿ–

೧ "ವಿಶ್ವೇಶಂ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಂ ವಂದೇಹಂ ಯೋಖಿಲಂ ಜಗತ್
ಚರೀಕರ್ತಿ ಭರೀಭರ್ತಿ ಸಂದರೀಹರ್ತಿ ಲೀಲಯಾ
ಕೆಲದೀ ವೇಂಕಟೇಂದ್ರಸ್ಯ ನಿದೇಶಾದ್ವಿದುಷಾಂ ಮುದೇ
ದ್ವಾಂತೋಚ್ಛಿತ್ತ್ಯೈ ಪಟುತರಸ್ತನ್ಯತೇ ತತ್ತ್ವಕೌಸ್ತುಭ"[8]

೨ "ಕೆಲದೀ ವೆಂಕಟೇನ್ದ್ರೇಸೌ ಅಘೋರೇಶ ಪರಾಯಣ
ಅಚೀಕರದಿಮಂಗ್ರಸ್ಥ ತತ್ತ್ವಕೌಸ್ತುಭ ಸಂಜ್ಞತವಾ"[9]

ಎಂದು ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೩ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೦ರವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿರುವುದು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ಧಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರನೆಂದು ಅವನ ಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[10] ಲಭ್ಯವಿರುವ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ[11] ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.[12]

೧ ತತ್ತ್ವಕೌಸ್ತುಭ–ಸಿದ್ಧಾಂತ
೨ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ–ವ್ಯಾಕರಣ
೩ ಪ್ರೌಢ ಮನೋರಮಾ–ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಗೆ ಬರೆದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

---

7 Dr. P.K. Gode–Studies in Indian Literary of History, Vol. I, 1953, Pp. 75-78
8 M.S. No. 1243, Page 122, G.M.L. Madras
9 Mss. No. 319, 1899, 1915, B.O.R.I., Poona
10 ಪದ್ಯವಾಕ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞ, ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರಸೂನುನಾ ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತೇನ ವಿರಚಿತಾಯಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಸ್ಮೃತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಕಾಂಡಂ ಸಮಾಪ್ತಂ", ಪುಟ ೨೦೮, (ಅನುಬಂಧ ೭ ನೋಡಿ)
11 Dr. P. K. Gode—The contact at Bhattojidiksita and some members of his family with Keladi rulers of Ikkeri Between A.D. 1592-1645 –Journal of O.R.I. M.S. Universitp of Baroda, Vol. IV, Sept. 1954
12 ಡಾ. ಸಾ.ಶಿ. ಮರುಳಯ್ಯ–ಕೆಳದಿ ಅರಸರು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಪುಟ ೭೦, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೮೦

ಗೌ. ಸಂಚಾಲಕ ಶ್ರೀ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸರು ಸಮೀಕ್ಷೆ ಕೈಗೊಂಡಾಗ ಲಭಿಸಿದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ. ಇದನ್ನು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಕ್ಕೆ ಉದಾರವಾಗಿ ನೀಡಿರುವ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಪರವಾಗಿ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

೪ ತಂತ್ರಾಧಿಕಾರ ನಿರ್ಣಯ–ವ್ಯಾಕರಣ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
೫ ಶಬ್ದ ಕೌಸ್ತುಭ–ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
೬ ವೇದಭಾಷ್ಯಸಾರ–ಭಾಷ್ಯ
೭ ಧಾತಿ ವಿವೇಕ–ಧರ್ಮಗ್ರಂಥ

ಈ ಮೇಲಿನ ಕೃತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಸೇರಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ "ಸ್ಮೃತಿ ದರ್ಪಣ"

ಸ್ಮೃತಿ ದರ್ಪಣದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಪರಿಚಯ : ಸ್ಮೃತಿ ದರ್ಪಣವು ಅಪೂರ್ವವೂ ಅಪ್ರಕಟಿತವೂ ಆದ ತಾಳೆಯೋಲೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಕೆಳದಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೨೫೮ ಗರಿಗಳಿದ್ದು ಎರಡು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವು ೪೯ ಗರಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು "ಸ್ಮೃತಿದರ್ಪಣ" ಗ್ರಂಥವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಾರಿಕಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಓಲೆಗೂ ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆಯಿದ್ದು ೧ ರಿಂದ ೪೯ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ೫೮೫ ಕಾರಿಕಗಳಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು ೧ ರಿಂದ ೨೦೯ ಗರಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗರಿಯ ಉದ್ದ ೨೫ ಸೆಂ.ಮೀ., ಅಗಲ ೪ ಸೆಂ.ಮೀ., ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ೭ ರಿಂದ ೮ ಸಾಲುಗಳು ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ೪೦ ರಿಂದ ೪೫ ಅಕ್ಷರಗಳು ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಗಂಧವಾಗಿದ್ದು ನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಸ್ಕಾರ, ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಗ್ರಂಥವೇ "ಸ್ಮೃತಿ ದರ್ಪಣ" ಗ್ರಂಥಾರಂಭದ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಿಕಾರನು ಅನೇಕ ಸ್ಮೃತಿಕಾರರನ್ನು[13] ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಾರಂಭ ಹೀಗೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ–

"ಶ್ರೀ ಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ । ಶುಭಮಸ್ತು
ನಿರ್ವಿಘ್ನಮಸ್ತು ।
ಮನ್ವಂತ್ರಿಹಾರೀತ ಪರಾಶರಾಪಸ್ತಂಭಾಂಗಿರವ್ಯಾಸ
ವಶಿಷ್ಟಸಂಸ್ಥಾಃ ।
ಸಂವರ್ತ ಸಾತಾತಪವಿಷ್ಣುಗಾರ್ಗ್ಯಂ
ಸುಮಂತುಕಾತ್ಯಾಯನಕಶ್ಯಪಾಂಶ್ಚ ॥"

ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯ ನಂತರ ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ–

"ಬ್ರಾಹ್ಮೀ ಮುಹೂರ್ತೇ ಸ್ವಗುರುಂ ಪ್ರಬುಧ್ಯ
ಧ್ಯಾತ್ವಾಚ ಸಂಚಿಂತ್ಯ
ಗ್ರಹಸ್ಯಕೃತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಮುರಾರಿಸ್ತ್ರಿ
ಪುರಾಂತಕಾನೀ ಬಾನುಃ
ಶಶಿ ಭೂಮಿಸುತೋಬುಧಶ್ಚ ಗುರುಶ್ಚಶುಕ್ರಃ
ಶನಿರಾಹುಕೇತುಃ
ಕುರ್ವಂತು ಸರ್ವೇ ಮಮ ಸುಪ್ರಭಾತಂ"
ಎಂದು ಗ್ರಂಥಾರಂಭ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು–ಪ್ರಾಥರಭಿವಾದನ ಕ್ರಮ (ಪುಟ ೧೩), ಸ್ನಾನವಿಧಿ, ಭೋಜನವಿಧಿ (ಪುಟ ೧೪) ಭೋಜನ ನಿಯಮ (ಪುಟ ೧೫), ನಾಂದಿ ವಿಚಾರ (ಪುಟ ೧೬), ಚೌಲ (ಪುಟ ೧೯), ಉಪನಯನ (ಪುಟ ೧೯ ಹಿಂ), ಉಪವಿಷಿತ ಲಕ್ಷಣ (ಪುಟ ೨೦), ವೇದಾಧ್ಯಯನ (ಪುಟ ೨೦ ಹಿಂ), ಅನಧ್ಯಯನ (ಪುಟ ೨೧), ಉಪಾಕರ್ಮ (ಪುಟ ೨೨) ತಿಲ ತರ್ಪಣವಿಧಿ (ಪುಟ ೨೩), ವಿವಾಹ (ಪುಟ ೨೪), ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ (ಪುಟ ೨೬), ಅಹಿತಾಗ್ನಿ ಸಂಸ್ಕಾರ (ಪುಟ ೨೭), ಮಲಮಾಸ (ಪುಟ ೩೦), ಅಶೌಚ ವಿಚಾರ (ಪುಟ ೩೨), ತಿಥಿ ನಿರ್ಣಯ (ಪುಟ ೪೩), ಜನ್ಮಾಷ್ಟಮಿ (ಪುಟ ೪೪), ಏಕಾದಶಿನಿರ್ಣಯ (ಪುಟ ೪೫), ಗ್ರಹಣ (ಪುಟ ೪೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವಾರು ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಕಾರಿಕಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ ಗ್ರಂಥ ಮುಕ್ತಾಯ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.[14]

13 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ–೩, ನೋಡಿ

14 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ–೪, ನೋಡಿ

ಎರಡನೆ ಭಾಗವು ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ಬರೆದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೨೮೯ ಗರಿಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. "ಶುಭಮಸ್ತು ಅಥ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾಚರಣ ಪ್ರಕಾರಃ ಕಥ್ಯತೆ"[15] ಎಂದು ಗ್ರಂಥಾರಂಭ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ವಿಚಾರಗಳೆಂದರೆ—

ತ್ರಿಪುಂಡ್ರವಿಧಿ (ಪುಟ ೧೬), ಭಸ್ಮಧಾರಣ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೧೭), ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ (ಪುಟ ೧೮), ಕಾಲ ಲೋಪ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ(ಪುಟ ೧೮), ಸಂಧ್ಯಾವಿಧಿ(ಪುಟ ೧೮ ಹಿಂ), ಗಾಯತ್ರಿನ್ಯಾಸ(ಪುಟ ೨೦), ಗಾಯತ್ರಿಧ್ಯಾನ (ಪುಟ ೨೧), ಜಪವಿಧಿ(ಪುಟ ೨೧ ಹಿಂ), ಅಕ್ಷಮಾಲೇ (ಪುಟ ೨೨), ಗಾಯತ್ರಿ ತರ್ಪಣ (ಪುಟ ೨೨), ತ್ರಿಸಂಧ್ಯಾ (ಪುಟ ೨೨ಹಿಂ), ಸೂತಕ ಸಂಧ್ಯಾ ಪ್ರಕರಣ(ಪುಟ ೨೪), ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಲಕ್ಷಣ (ಪುಟ ೨೫ ಹಿಂ), ಆಸನ ಲಕ್ಷಣ (ಪುಟ ೨೬), ಜಪಸ್ಥಾನ (ಪುಟ ೨೭), ಜಪನಿಷೇಧ(ಪುಟ ೨೭), ಜಪಮಾಲ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೨೭ ಹಿಂ), ಮಾಧ್ಯಾಹ್ನಿಕ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ ಅಭಿವಾದನ (ಪುಟ ೨೮), ಉಪಾಸನ ಕಾಲ (ಪುಟ ೨೮ ಹಿಂ), ನಿತ್ಯ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಕಾಲ (ಪುಟ ೨೯), ವೈಶ್ವದೇವ ಪ್ರಕರಣ (ಪುಟ ೩೧), ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ (ಪುಟ ೩೩), ತಿಲ ತರ್ಪಣ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೩೪), ಯಮ ತರ್ಪಣ (ಪುಟ ೩೬), ಭೀಷ್ಮ ತರ್ಪಣ (ಪುಟ ೩೬ ಹಿಂ), ದೇವತಾರ್ಚನೆ (ಪುಟ ೩೭ ಹಿಂ), ಅತಿಥಿ ಪ್ರಕರಣ (ಪುಟ ೪೩), ಭೋಜನ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೪೪), ವಮನವಿಧಿ(ಪುಟ ೫೦), ತಾಂಬೂಲ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೫೦), ದೀಪವಿಧಿ (ಪುಟ ೫೦ ಹಿಂ), ಗೃಹಿಣಿ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೫೨), ಪ್ರದೋಷ ವಿಚಾರ (ಪುಟ ೫೪ ಹಿಂ), ತಿಲ ತರ್ಪಣ ನಿಷೇಧ ಕಾಲ (ಪುಟ ೫೫), ಗರ್ಭಾದಾನ ಪುಂಸವನ (ಪುಟ ೫೯ ಹಿಂ), ಗರ್ಭಿಣಿ ಧರ್ಮ ಪತಿ ನಿಯಮ (ಪುಟ ೬೦), ಜಾತಕರ್ಮ ನಾಮಕರಣ (ಪುಟ ೬೦ ಹಿಂ),[16] ಅನ್ನಪ್ರಾಶನ ಚೌಲ (ಪುಟ ೬೧ ಹಿಂ), ಉಪಾಕರ್ಮ (ಪುಟ ೬೪), ಯಾಗಾದಿ, ಮನ್ವಾದಿ (ಪುಟ ೬೫), ಪ್ರದೋಷ ಗೋದಾನ (ಪುಟ ೬೫ ಹಿಂ), ಸಮಾವರ್ತನೆ, ಕನ್ಯಾವಿಚಾರ (ಪುಟ ೬೫ ಹಿಂ), ಪಿತ್ರಾ ಆಶೌಚವಿಧಿ (ಪುಟ ೬೭), ನಾಂದಿ ಕರ್ತೃ ಧರ್ಮ (ಪುಟ ೬೮), ರಜಸ್ವಲ ವಿಚಾರ (ಪುಟ ೭೦), ಅಗ್ನಿ ಸಂಯೋಗ (ಪುಟ ೭೧), ಷೋಡಶ ಕರ್ಮ (ಪುಟ ೭೩), ಸವೇದ ವಿಚಾರ (ಪುಟ ೭೪ ಹಿಂ), ಶ್ರಾದ್ಧವಿಧಿ (ಪುಟ ೭೫), ವಪನಾಧಿಕಾರ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೭೬), ದಹನಾದಿ ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ನಿರ್ಣಯ (ಪುಟ ೭೬ ಹಿಂ), ಅಸ್ಥಿ ಸಂಚಯನ (ಪುಟ ೭೭), ಅನುಗಮನ (ಪುಟ ೭೮), ಮಾಸಿಕಾ ವಿಷಯ (ಪುಟ ೭೯), ನಿಷೇಧ ನಿಯಮ (ಪುಟ ೮೨ ಹಿಂ), ದೇಶಾಂತರಗತಂ ಅವಲೋಕನ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೯೧), ಗರ್ಭಿಣಿ ಸಂಸ್ಕಾರ (ಪುಟ ೯೩ಹಿಂ), ಏಕಾದಶಿ ಶ್ರಾದ್ಧ ಭೋಜನ (ಪುಟ ೧೦೦), ದಾನ ಪ್ರಕರಣ (ಪುಟ೧೦೦ ಹಿಂ), ತಿಥಿ ನಿರ್ಣಯ(ಪುಟ ೧೨೧), ವಿಶೇಷ ತಿಥಿ (ಪುಟ ೧೨೨), ನೃಸಿಂಹ ಜಯಂತಿ (ಪುಟ ೧೨೪), ನಾಗಪಂಚಮಿ (ಪುಟ ೧೨೪), ಜನ್ಮಾಷ್ಟಮಿ (ಪುಟ ೧೨೫), ಪಾರಣ ವಿಧಿ (ಪುಟ ೧೨೫ಹಿಂ), ಗಣೇಶ ಚತುರ್ಥಿ (ಪುಟ ೧೨೬), ಶ್ರವಣ ದ್ವಾದಶಿ (ಪುಟ ೧೨೮ ಹಿಂ), ಅನಂತ ಚತುರ್ದಶಿ (ಪುಟ ೧೨೯), ನವರಾತ್ರಿ ವಿಷಯ (ಪುಟ ೧೨೯ ಹಿಂ), ಮಹಾನವಮಿ (ಪುಟ ೧೩೧), ದೀಪಾವಲಿ (ಪುಟ ೧೩೩ ಹಿಂ), ಶಿವರಾತ್ರಿ (ಪುಟ ೧೩೫), ಏಕಾದಶಿ ನಿರ್ಣಯ (ಪುಟ ೧೩೮), ಪುಣ್ಯತಿಥಿ (ಪುಟ ೧೪೨), ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ವಿಷಯ (ಪುಟ ೧೪೨), ಮಲಮಾಸವಿಚಾರ (ಪುಟ ೧೪೪), ಗ್ರಹಣ ವಿಷಯ (ಪುಟ ೧೪೮), ಅಭ್ಯಂಗ ಸ್ನಾನ ಪ್ರಕಾರ (ಪುಟ ೧೫೧), ಶಿವಪಾರಣೆ (ಪುಟ ೧೫೩), ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ ನಂತರ ಪುಟ ೧೫೪ ರಿಂದ ೧೮ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪುಟ ೨೮೯ರ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ–

---

15 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ—೫ ನೋಡಿ

16 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ—೬ ನೋಡಿ

"ಇತಿ ಪದವಾಕ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರ
ಸೂನುನಾಭಟ್ಟೋಜಿ
ದೀಕ್ಷಿತೇನ ವಿರಚಿತಾಯಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ
ಸ್ಮೃತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂ
ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಕಾಂಡಂ ಸಮಾಪ್ತಂ"[17]
ಎಂದು ಸಮಾಪ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಇದೊಂದು ಅಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವೆನ್ನಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ದವಿರುವುದು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಕಾಂಡ ಮಾತ್ರ. ಈ ಕೃತಿಯು ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತ ನಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

"ಇತಿ ಶ್ರೀ ವಾಜಪೇಯಿ ಭಟ್ಟೋಜಿ
ದೀಕ್ಷಿತಾಭ್ಯಾಂ ವಿರಚಿತೇ
ಧರ್ಮ ಸಂಗ್ರಹೇ ಧರ್ಮ ಪ್ರವೃತ್ತ್ಯಾಥವ
ಲೋಕ್ಯಸಾರಾಂ
ಸಮುದ್ಧೃತ್ಯಾಹ್ನಿಕ ಪ್ರಯೋಗಃ ಸಮಾಪ್ತಃ"[18]

"ಇತಿ ಪದವಾಕ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರ
ಸೂನುನಾಭಟ್ಟೋಜಿ
ದೀಕ್ಷಿತೇನ ವಿರಚಿತಾಯಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ
ಸ್ಮೃತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂ
ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಕಾಂಡಂ ಸಮಾಪ್ತಂ"
||ಶುಭಮಸ್ತು||[19]

ಪ್ರಬಂಧ ವಿಸ್ತಾರಭಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ : ಕೆಳದಿಯ ಅರಸ ಹಿರಿಯ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾದ ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅಮರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನು ಮೊದಲು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥ ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ "ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ" ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೆಳದಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅವನ ಮತ್ತೊಂದು ಅಪೂರ್ವವೂ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕಟಿತವೂ ಆದ ತಾಳೆಯೋಲೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ "ಸ್ಮೃತಿ ದರ್ಪಣ". ಇದರಲ್ಲಿ ಅವನು ಅನೇಕ ಸ್ಮೃತಿಕಾರರ ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃ ವಿಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಷೋಡಶ ಕರ್ಮಗಳು, ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ, ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಸ್ಮೃತಿ ವಾಕ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇದೊಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕೃತಿ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಈ ಕವಿಯು ದೇಶ, ಕಾಲ, ಕೃತಿಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಒಂದು ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಕೆಳದಿ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾಲಯವು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದೆಂದು ನಾನು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿದ ಕೆಳದಿ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದ ಗೌ|| ಸಂಚಾಲಕ ಶ್ರೀ ಗುಂಡಾಜೋಯಿಸರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಲು ಅನುಮತಿ ನೀಡಿದ ವಿಶ್ವಸ್ಥ ಸಮಿತಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆನು.

○

---

17 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ – ೭ ನೋಡಿ
18 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ – ೬ ನೋಡಿ
19 ಅದೇ : ಅನುಬಂಧ – ೭ ನೋಡಿ